

PSYCHOLOGIE CELOŽIVOTNÍHO VÝVOJE

MAREK BLATNÝ (ED.)

KAROLINUM

Psychologie celoživotního vývoje

Marek Blatný (ed.)

Recenzovali:

prof. PhDr. Vladimír Kebza, CSc.

PhDr. Iva Burešová, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Redakce Alena Jirsová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2016

© Marek Blatný (ed.), 2016

ISBN 978-80-246-3462-3

ISBN 978-80-246-3524-8 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2017

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Úvodem aneb ke struktuře knihy	11
I. Teorie vývoje člověka	15
1 Krátké uvedení do psychologie celoživotního vývoje (Katarína Millová) ...	17
Literatura	20
2 Klasické teorie vývoje (Katarína Millová)	23
Sigmund Freud: Teorie psychosexuálního vývoje	24
Erik H. Erikson: Teorie psychosociálního vývoje	26
Jean Piaget: Teorie kognitivního vývoje	29
Lawrence Kohlberg: Teorie morálního vývoje	30
Robert J. Havighurst: Teorie vývojových úkolů	33
Shrnutí	36
Literatura	36
3 Moderní teorie vývoje (Katarína Millová)	39
Lifespanové teorie vývoje	40
Lifespanová teorie vývoje a další lifespanově orientované teorie	40
Modely životní dráhy	49
Teorie životní dráhy a její vliv na další moderní teorie celoživotního vývoje ...	49
Teorie vývojových systémů	53
Teorie vývojového kontextualismu a další teorie vývojových systémů	54
Shrnutí	57
Literatura	58
II. Vývojové etapy	63
1 Vývoj před vstupem do školy:	
od prenatálního stadia po předškoláka (Filip Smolík)	65
Úvod	65
Prenatální období a porod	66
Novorozenecké období	67
Období kojenecké	68
Motorický vývoj	69
Kognitivní vývoj	69
Jazykový a předjazykový vývoj	71
Sociální a osobnostní vývoj	72
Temperament.	73
Věk batolete	74
Vývoj motoriky	74

Kognitivní vývoj	75
Jazyk	75
Další oblasti kognitivního vývoje	76
Vývoj emocí a sociálního porozumění	76
Předškolní věk	78
Vývoj jemné a hrubé motoriky	78
Kognitivní vývoj	79
Jazyk a předčtenářské dovednosti	79
Další kognitivní vývoj	80
Myšlení a jeho omezení	80
Sociální vývoj	81
Sociální kognice a teorie mysli	81
Další oblasti vývoje.	82
Závěr	82
Literatura	83
 2 Střední dětství (Lenka Kollerová)	 85
Úvod	85
Tělo a mozek	86
Kognice	86
Pozornost a paměť	86
Piagetovy konkrétní myšlenkové operace	87
Metakognice	87
Jazyk	88
Emoce a motivace	89
Emoční regulace	89
Eriksonův čtvrtý věk člověka	89
Cíle a zájmy	90
Morálka	90
Kohlbergovo stadium konvenční morálky	90
Morální komplexita	90
Sebepojetí	91
Identita	91
Sebehodnocení	91
Mezilidské vztahy	92
Dospělí	92
Vrstevníci	93
Přátelství a postavení v kolektivu	93
Agresivní a prosociální chování	94
Závěr	94
Literatura	95

3	Adolescence (<i>Pavína Janošová</i>)	99
	Úvod	99
	Časové vymezení adolescence	100
	Kognitivní schopnosti	100
	Emoční změny	102
	Identita dospívajících	104
	Socializace	106
	Sexualita a partnerství	108
	Škola a její význam	110
	Závěr	111
	Literatura	111
4	Mladá dospělost (<i>Katarína Millová</i>)	117
	Úvod	117
	Fyzické změny	118
	Kognice	119
	Emoce	119
	Osobnost a sebepojetí	120
	Partnerství, rodina a další sociální vztahy	123
	Pracovní oblast	125
	Výzkumy zabývající se mladou dospělostí	127
	Vynořující se dospělost	129
	Krize v mladé dospělosti	132
	Závěr	134
	Literatura	134
5	Střední dospělost (<i>Katarína Millová</i>)	141
	Úvod	141
	Fyzické změny	142
	Kognice	143
	Emoce	144
	Osobnost a sebepojetí	145
	Rodina a další sociální vztahy	146
	Pracovní oblast	148
	Výzkumy zabývající se střední dospělostí	149
	Střední dospělost – vrchol života nebo krize středního věku?	150
	Závěr	151
	Literatura	152
6	Pozdní dospělost (<i>Iva Šolcová, Marek Blatný</i>)	157
	Úvod	157

Vývojové úkoly stáří	158
Úspěšné, správné a jiné stárnutí	159
Předpoklady úspěšného stárnutí	160
Sebehodnocené úspěšné stárnutí	161
Očekávání spojená se stárnutím	162
Životní bilancování	163
Resilience	163
Zdroje resilience: sociální opora	164
Funkce a procesy v průběhu stárnutí a stáří	165
Kognitivní procesy	165
Obranné mechanismy	167
Osobnost a úspěšné stárnutí	167
Osobnostní rysy	167
Sebehodnocení a optimismus	168
Mezipohlavní rozdíly	169
Literatura	169
III. Existenciální výzvy	173
1 Úspěšný vývoj (Katarína Millová)	175
Definice úspěšného vývoje	175
Terminologická nejednotnost	179
Dimenze úspěšného vývoje	180
Propojení psychologického a sociálního fungování	182
Literatura	184
2 Osobní pohoda (Marek Blatný, Iva Šolcová)	189
Úvod	189
Dvě tradice výzkumu osobní pohody: subjektivní a psychologická pohoda	190
Subjektivní pohoda	190
Psychologická pohoda	192
Subjektivní a psychologická pohoda: související, ale odlišné koncepty	193
Novější koncepce osobní pohody	194
Teorie osobní pohody Sonyi Lyubomirské	194
Teorie osobní pohody Martina Seligmana	195
Osobní pohoda a sociodemografické faktory	196
Osobní pohoda a osobnost	198
Osobní pohoda a osobnostní rysy	199
Osobní pohoda a charakteristické adaptace	200
Osobní pohoda a osobní narativy	203
Osobní pohoda a věk	204
Závěr	207
Literatura	207

3 Sociální fungování (<i>Katarína Millová</i>)	215
Definice a struktura	215
Zdroje sociálního fungování	216
Intelligence a akademická oblast	216
Temperament a osobnost	218
Sociální vztahy	222
Literatura	227
4 Kulturní aspekty úspěšného vývoje (<i>Katarína Millová</i>)	235
Literatura	240
5 Generativita jako významný vývojový úkol v dospělosti	
(<i>Katarína Millová, Marek Blatný</i>)	243
Úvod	243
Definice generativity	244
Dimenze generativity	245
Typy generativity	246
Věkové souvislosti generativity	247
Kulturní dimenze generativity	250
Genderové rozdíly v generativitě	251
Nástroje měření generativity	252
Další teorie vycházející z Eriksonova modelu	253
Generativita v současném empirickém výzkumu	253
Závěr	255
Literatura	255
6 Smysl života ve vývojové perspektivě (<i>Peter Halama</i>)	261
Smysl života v psychologii	261
Smysl života a vývoj člověka	265
Smysl života v dětství	269
Smysl života v adolescenci	270
Smysl života v dospělosti	271
Smysl života ve starším věku	272
Závěr	274
Literatura	274
Summary	279
O autorech	280
Jmenný rejstřík	283
Věcný rejstřík	285

Úvodem aneb ke struktuře knihy

Vývojová psychologie patří k základním psychologickým disciplínám a také biodromální psychologie má v systému psychologických věd dlouhou tradici. Vedle těchto oborů však v posledních třiceti letech vznikla disciplína nová, v anglické terminologii nazývaná *life-span psychology*, do češtiny nejčastěji překládaná jako psychologie celoživotního vývoje. Od tradičních psychologických disciplín se odlišuje zejména dvěma akcenty – důrazem na vývoj člověka v dospělosti a na historické a sociokulturní faktory lidského vývoje.

Vývojová psychologie se podrobně zabývá především ranými etapami vývoje člověka, dětstvím a adolescencí. Je to logické, neboť jde o nejcitlivější vývojová období, v nichž jsou položeny základy lidské osobnosti a pozdějšího vývoje, zdravého či poruchového. I když jsme v poslední době svědky rozšiřujícího se záběru vývojové psychologie (příkladem může být česká monografie Pavla Říčana *Cesta životem*, Portál 2004), přece jen hlubší pohled na život dospělého založený na výzkumných datech nebyl v minulosti dostatečný. Tyto poznatky přináší psychologie celoživotního vývoje a opírá se při tom zejména o množství empirických dat z řady longitudinálních studií, které byly v průběhu 20. století uskutečněny nebo stále probíhají a nové vznikají (např. *Midlife in the United States – MIDUS*, Jyväskylä Longitudinal Study of Personality and Social

Development – JYLS, Scottish Mental Surveys a mnoho dalších). Významné místo v tomto kontextu zaujímají i Pražská a Brněnská studie celoživotního vývoje člověka, které probíhají od r. 1956 (v Praze), resp. od r. 1961 (v Brně).

Druhým významným znakem nových vývojových teorií je zřetel nejenom k biologickým a psychologickým faktorům vývoje člověka (temperament, výchova, kognitivní procesy, identita), ale i k vlivům sociokulturním a historickým. Po celém světě a v různých historických obdobích mají životní dráhy obdobný průběh a lidé mají i obdobné vývojové úkoly (např. starost o děti a výchovu nové generace), nicméně jejich konkrétní podoba a náplň jsou podmíněny kulturou a sociálními podmínkami, v nichž lidé žijí. Lidské životy jsou dále ovlivňovány konkrétními historickými událostmi, které dávají jedinečnou zkušenost jednotlivcům i celým generacím.

V souvislosti s obratem k pozitivním stránkám lidského života, s nímž se setkáváme od 80. let minulého století, a jejich systematickým studiem ke dvěma výše zmíněným akcentům psychologie celoživotního vývoje můžeme připojit ještě jeden – zaměření na pozitivní, optimální či úspěšný vývoj člověka a jeho aspekty, osobní pohodu, sociální přizpůsobení, generativitu či životní smysl.

Knihu jsme se snažili uspořádat tak, aby přehledně představila nejdůležitější tematické oblasti psychologie celoživotního vývoje. V první části stručně shrnujeme klasické teorie vývoje člověka (S. Freud, E. Erikson, L. Kohlberg) a představujeme tři okruhy současných teorií celoživotního vývoje – lifespanové teorie (P. Baltes, J. Heckhausen), teorie životní dráhy (G. Elder) a teorie vývojových systémů (R. Lerner).

Ve druhé části se věnujeme popisu jednotlivých vývojových stadií od narození po pozdní dospělost. V duchu psychologie založené na důkazech (evidence-based psychology) jsme se snažili založit náš výklad na recentních empirických výzkumech. Přínos dále spatřujeme v podrobném shrnutí poznatků o mladé, střední a pozdní dospělosti.

V závěrečné části knihy se zabýváme existenciálními tématy lidského života. Každý člověk si přeje prožít život šťastný, smysluplný, naplněný úspěchy a přínosný druhým lidem. Nejprve představujeme koncept úspěšného vývoje a jeho ovlivňující faktory. V současné zahraniční literatuře se zpravidla rozlišují dvě složky úspěšného vývoje – psychologické fungování a sociální fungování. Adaptivní psychologické fungování je obvykle ztotožňováno s tématem osobní pohody (well-being), adaptivní sociální fungování zahrnuje přizpůsobení se sociálním normám a zvládnutí vývojových úkolů. Oběma aspektům úspěšného vývoje se věnujeme v samostatných kapitolách. V souladu se současným pohledem na celoživotní vývoj člověka, který bere v úvahu i širší společenský a historický kontext, se zabýváme i makrosociálními, respektive sociokulturními faktory lidského vývoje.

Významnou existenciální výzvou pro člověka je otázka po smyslu života. Životní smysluplnost je považována za jednu ze složek osobní pohody, vzhledem k její důležitosti se však věnujeme životnímu smyslu v samostatné

kapitole. Podobně rozvádíme i oblast sociálního fungování o téma generativity, vytváření hodnot ve prospěch druhých lidí i celé společnosti, které přesahují životní běh jednoho člověka.

Doufáme, že se nám podařilo vytvořit dílo smysluplné, informativní, představující nový obor a přinášející řadu zcela současných poznatků o vývojových etapách člověka a tématech pozitivně orientované psychologie. Máme z něj radost, jeho hodnotu ponecháme na posouzení laskavých čtenářek a čtenářů.

Za autorský kolektiv

Prof. PhDr. Marek Blatný, DrSc.

I.

Teorie vývoje člověka